

se je hotel osvoboditi takih pokrajinskih posebnosti in s tem okrepiti svojo oblast, se je konec leta 1445 po daljšem pogajanju s koroškimi deželnimi stanovi oprostil dolžnosti, da bi se moral podvreči temu obredu. Tako je dokončno odpravil zadnje ostanke obreda pri knežjem kamnu. Na njegovo izpolnitev je resno mislil le še cesar Maksimilijan, ki se je tudi sicer v svoji politiki večkrat opiral na kmečke težnje, da bi laže lomil odpor deželnih stanov proti zahtevam po izrednih davkih. Fevdalni obred pri vojvodskem stolu pa se je nekajkrat vršil tudi še pozneje do XVII. stoletja, dokler se tudi poklonitev koroškega plemstva novemu vladarju oziroma njegovemu zastopniku ni dokončno umaknila v stanovski dvorec v Celovcu.

*

V tem pregledu sem poskusil podati seveda le nekaj temeljnih črt preiskave, ki jih zasleduje moja knjiga. Pri tem se seveda zavedam, da je tudi po njej vrsta vprašanj ostala še vedno premalo jasna in premalo trdno ugotovljena. Sicer je pa v znanstvenem delu vedno tako, da vsak napredek pomeni le stopnico, za katero se dviga že nova. Zato naj mi bo za zaključek dovoljeno podčrtati, da sem imel v letih študija za to knjigo predvsem tri namene: razrešiti vprašanje virov in s tem ustvariti trdno podlago za rešitev vprašanja samega obreda, vnesti v dosedanjo vse preveč statično pravno in etnografsko obravnavanje obreda več razvojnega zgodovinskega prijema, in končno, pokazati na konkretnem, že toliko obravnavanem primeru naše preteklosti, kako more sociološka metoda historičnega materializma v resnici prinesiti mnogo trdnejše, širše in bogatejše izsledke, kakor vsaka druga metoda zgodovinarjevega dela. Soditi, koliko sem pri tem delu uspel, bodisi metodično, bodisi v svojih konkretnih rezultatih, pa ni več moja stvar, marveč pravica in dolžnost znanstvene kritike, ki sem ji svoje delo dal v razpravo.

Bogo Grafenauer

OPOMBE

1. Na prošnjo uredništva »Kronike« sem napisal tale povzetek svoje knjige *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev* (Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovinske in družbene vede. Dela 7. Inštitut za zgodovino. Sekcija za občno in narodno zgodovino. Dela 1, Ljubljana 1952. 80, 624 str.), vendar z izrečnim pridržkom, da ta povzetek uredništva »Kronike« ne odveže od lastne ocene mojega dela. Ne zdi se mi namreč pravilno, da bi s svojim poročilom tako oceno nadomestil sedaj, ko so rezultati že v celoti dostopni znanstveni kritiki in tako na nek način omejeval — in to celo v zgodovinskem časopisu — njene možnosti, pravice in dolžnosti, presojati moje delo. Prav zato sem si mogel dovoliti povzetek, ki ni samo povzetek že izišle knjige, marveč poskuša v nekoliko drugačni, za bralca morda plastičnejši obliki povezati rezultate, ki so za osrednjo problematiko najvažnejši, dočim so drugi le mnogo krajše zajeti. — 2. Črke *x*, *y* in *z* označujejo v te vrste genealogijah virov rokopise, za katere pokaže proučevanje ohranjenih rokopisov, da so nekdanj obstajali, sedaj pa so izgubljeni ali propadli.

SLIKE IZ BRKINOV

I

Brkini in turizem

V mejah predvojne Slovenije je bil malokdo natančneje poučen o tistem delu Slovenskega Primorja, ki ga imenujemo Brkine. Pač, v zemljepisu bolj utrjeni so vedeli, da so nekje ob meji Istre, v sosedstvu Čičarije. Da je to gričevnat svet, ki se razprostira med Rodikom, Artvižami, Harijami in Pregarjami, da so Brkini po geološki gradbi iz fliša, da so precej odmaknjeni od prometa, da se v njih skriva marsikatera zgodovinska zanimivost itd. — v take podrobnosti pa so bili uvedeni le redki.

Turisti so že davno ugotovili, da Brkini niso brez privlačnosti. Planincem in drugim ljubiteljem neokrnjene narave iz Trsta in okolice so bili nekateri kraji, tako zlasti Sv. Socerb nad Artvižami (817 m), Rodik z vrhom Čukom in drugi priljubljena izletišča. Prav pionirji tržaškega slovenskega planinstva (dr. Matija Pretner in dr.) so se zbirali že pred prvo svetovno vojno pri Sv. Socerbu, od koder se jim je razgrnilo obzorje, kakršnega ni kmalu v bližini. Starejši ljudje iz Artviž se teh izletnikov še živo spominjajo; kaže, da je morala biti med njimi in izletniki globlja povezava: v obojestranskem demokratičnem nastrojenju, v pesmi, šali in smehu. — Priložnostne izletnike so sprejemali od nekdanj tudi jugovzhodni Brkini, predvsem iz smeri Reka—Ilirska Bistrica.

Fašistična okupacija in druga svetovna vojna pomenita za Brkine tudi v izletništvu zastoj. Malo so se menili za pokrajino nekje bogu za hrbtom njeni politični gospodarji, še manj so jim bili mar njeni prebivalci — schiavi maleddi.

In danes? Treba je napraviti idejno in praktično prelom s polpreteklostjo in dati Brkinom, kar potrebujejo (gospodarska in kulturna krepitev), črpati pri njih, kar jih nič ne stane, ima pa svojo ceno s koristmi zanje — v turizmu n. pr. pokrajinske mikavnosti, razgledišča nemajhnega estetskega užitka, narodopisne posebnosti in podobno.

Oglejmo si in pretehtajmo zaradi ocene stanja nekaj odločilnih činiteljev.

Pogled na Artviže

Cerkev v Račicah

Brkini so zemljepisno, prometno in tudi ekonomsko enota zase; imenovali bi to enoto: brkinsko turistično okolje.

V čem je turistična privlačnost Brkinov, smo že nakazali. Dodati nam je še, na kakšnih prvinah more sloneti in kakšne oblike more imeti tamkajšnji turistični promet.

Dani pogoji ustrezajo za sedaj le načinom, ki so značilni za izletniško — planinsko, splošno zabavno ali poučno obliko turizma. Počitniški ali razvedrilni turizem v pravem smislu besede onemogoča trenutno nedostatno gostinjsko omrežje za nizko ravnijo v storitvah in higienski kulturi, da o udobju sploh ne govorimo. Prišel pa bi od te oblike v poštevek oddih konec tedna (week-end), v dolinicah s potoki in z izvirkami pitne vode najbrže tudi taborništvu. Za klimatsko zdravljenje ni pogojev predvsem s turistično-receptivne strani (nastanitveni nedostatk); razen tega bo treba podnebje kot zdravilni činitelj višinskih krajev preiskati in klimatološko oceniti. Vprašanje je tudi, ali so na razpolago zadostni podatki o vremenskem opazovanju kot osnovi za klimatološke izvide. Za mototurizem so pogoji slabi. Cestno omrežje je nezadostno, obstoječe ceste so slabe in njih vzdrževanje je komaj zasilno. Dokaj možnosti pa bi imel v Brkinih izobraževalni turizem; zlasti naravoslovcem in narodopiscem utegnejo Brkini nuditi to in ono, vsekakor dosti več kakor se splošno misli.

Najbližji in hkrati naravni turistični zaledji za Brkine sta Trst oziroma cona A in B STO ter Reka. Do rešitve visečega političnega vprašanja prihaja v poštevek le cona B in pa Reka z gornjim Jadrantom. Na izmenični kopenski promet z notranjostjo Istre preko Čičarije v večjem obsegu ni misliti. V širšem smislu pa kot turističnega zaledja ni zanemarjati niti Slovenskega Primorja, pa tudi ne osrčja Slovenije z Ljubljano na čelu.

Kaj je treba storiti in kako začeti, da bodo Brkini dosegli svoj preobrat tudi v turizmu?

Najprej je treba ustvariti, kar je v turizmu osnovno: omrežje turističnih krajev, med njimi nekaj od začetka vzorno urejenih turističnih oporišč ali središč (turističnih bazenov) z minimalnimi tehničnimi pogoji, z dobrimi gostišči, z zdravo pitno vodo in neoporečno higiensko

ureditvijo. Nadaljnja prevažna naloga je promet. V imenovana turistična središča, sploh v vse turistične kraje je treba omogočiti lagoden dostop in poskrbeti za ustrezne prometne zveze, pri čemer ni pozabiti na potrebo stalnega vzdrževanja cest. Obisk izletišč se pospešuje z markiranimi potmi; v prometnih vozliščih je treba opozarjati nanje tudi s kažipotmi.

Vse to pojde le težko naprej brez spretnih in smotrnih organizacijskih posegov v razvoj. Morda bi kazalo ustanoviti za vse Brkine turistično in olepševalno društvo, sedež naj bi mu izbrali domačini, ki bi usmerjevalo turistično izgradnjo in pospeševanje, vršilo propagando in vzgajalo ljudstvo na tem področju.

Ko bodo Brkini preko prvih začetkov, bo potrebno pridobivanje obiskovalcev — turistov zanje. S propagando, katere ni treba dosti, mora pa biti primerna, resnična in brez pretiranega olepševanja. V začetku bi se dalo opraviti s cenejšo kolektivno propagando, medtem ko bi dražja, individualna, prišla šele pozneje na vrsto. Veliko bi v tej smeri lahko storile razne organizacije — poleg strokovnih tudi množične — in to v stiku s posestrimami izven Brkinov. Dobrodošel bi bil tudi priročen vodnik, ki pa bi moral zajeti celotno turistično bogastvo Brkinov, ne samo topografičnih in drugih običajnih podatkov takih edicij.

Tu in tam bi se dalo pomagati tudi z dirigiranim turizmom. Precej možnosti za to ima gospodarski svet OLO Sežana. Pri svojih gospodarskih ukrepih naj bi ta organ pravično upošteval turizem, zavedajoč se, da more biti ta sicer mlada veja našega gospodarstva koristen posrednik pri dviganju gospodarske in občje kulture, dvakrat važne prav za ozemlja, ki so še zaostala.

Prebivalci Brkinov nimajo z rožicami postlano. So brez industrije in tudi drugih pomembnih dohodkov nimajo. V preteklosti je bil njihov boj za obstanek zelo težak. Velika vrlina v njihovem značaju, ki so jo ohranili, je skromnost, marljivost in poštenost. Morda imajo tudi kako slabo potezo; kljub temu: povsem naši so. In vrh tega se oklepajo današnje družbeno ekonomske ureditve, vidijo v njej boljšo bodočnost in vanjo verujejo. Ne sme se dopustiti, da bi bili razočarani, zato: ne pozabimo nanje in dajmo, kar jim gre in česar so potrebni oz. vredni. Pomagajmo jim tudi s turizmom!

i/s

II

Zgodovinske slike iz Brkinov

KRAJEVNA ZGODOVINA IN TURIZEM

Eno izmed praktičnih nalog krajevne zgodovine — in s tem tudi Kronike — moramo gotovo iskati tudi v zvezi s turizmom. Ali ne dvigne zanimivosti in privlačnosti nekega kraja, če te zna kdo opozoriti na njegovo preteklost? Zato tudi mnogi turistični vodiči dejansko navajajo zanimivejše krajevnozgodovinske podatke.

Običajno razumemo pod krajevnozgodovinskimi znamenitostmi stare gradove in graščine, umetnost v podeželskih cerkvah in podobno. Toda tudi vsaka vas, sto in stoletno prebivališče slovenskega kmeta ima svojo zgodovino, ki je vsakdanjemu življenju našega ljudstva vsekakor najbližja. Dober poznavalec bo povsod po deželi našel dovolj predmetov za svoje zanimanje in če ga more zgodovina popeljati še nekoliko v preteklost teh vasi — ali ne bo še vse globlje dojel njihovih značilnosti in si jih znal tudi bolje tolmačiti?

Do izpolnitve te naloge slovenske krajevne zgodovine je pot še dolga, a to nas ne opravičuje, da ne bi tvegali vsaj nekaj poskusov. Ko nas v gornjem članku strokovnjak za turizem opozarja na turistično privlačnost Brkinov, naj v tej zvezi le v kratkem navedemo nekaj podatkov o tem, kaj bi mogla zgodovinska veda popotniku, ki se je napotil v Brkine, povedati o njihovi preteklosti, o dogodkih, ki so se tam odigrali in o življenju njihovega prebivalstva v preteklih stoletjih. Mnogo je o tem doslej objavljenega, še več pa neobdelanih podatkov po arhivih, ki še čakajo svojega zgodovinarja. Dokler slednji ne bodo izčrpani, temeljite zgodovine Brkinov tudi Kronika ne bo mogla nuditi. Za zdaj naj navedemo le nekaj tu in tam zbranih gradiva.

KJE SO BRKINI?

Piscu je v tem primeru najlažje, da krene po izhajni poti in prične: Brkinom prištevamo ozemlje med glavno cesto, ki vodi iz Trsta čez Bazovico proti mestu Reki na eni strani in med dolino vode Reke na drugi strani. Proti severu meje Brkini na ozemlje Krasa v ožjem pomenu besede (tržaško-senožeški Kras), proti jugozahodu (ob že omenjeni cesti Trst—Reka) na ozemlje Čičarije, proti jugu na Kastavščino, proti severovzhodu pa na ozemlje ob Reki in Pivki. Valvasor sicer šteje Čičarijo še na levo stran ceste Trst—Reka, toda v splošnem vendar lahko rečemo: kdor se napoti iz tržaške smeri proti Reki, stopi nekje okoli Hrpelj na brkinska tla in ima na nadaljnji poti na svoji levici razgled proti Brkinom, na svoji desnici pa na severne izrastke Čičarije.

OD RIMLJANOV DO SLOVENCEV

Ta cesta je bila že v času Rimljanov dokaj važna prometna žila, speljana v skoraj ravni črti, ki jo je že narava nakazala za zvezo med Tržaškim zalivom in Kvarnerom. V rimski dobi je ta cesta vezala zlasti Oglej in Trsat. Po Rutarju so tam, kjer je danes vas Gradišče, imeli Rimljani postajo »Ad malum« — mi bi morda rekli Jablanica. Ime Gradišče vsekakor kaže, da je tam bila že stara naselbina. Če pogledamo za hip priloženi zemljevid, opazimo na drugi, severovzhodni strani Brkinov še drugo

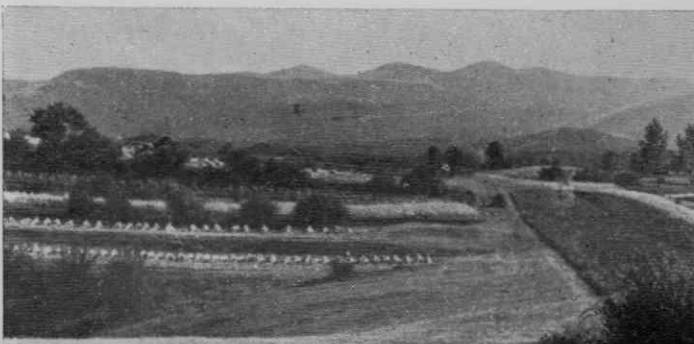
cesto. Drži se v glavnem teka Reke, ki ponikne nedaleč od tod pri Skocijanu. Tudi ta druga cesta ima v antiki svojo predhodnico, ki je vezala primorske kraje čez Lož proti severu z Emono, proti vzhodu pa neposredno z današnjo Dolenjsko in čez njo z Neviodunom (Drnovo na Krškem polju). Ta cesta je imela tudi svoj odcep, ki je vodil še naprej ob Reki in nato zavil proti glavni cesti.

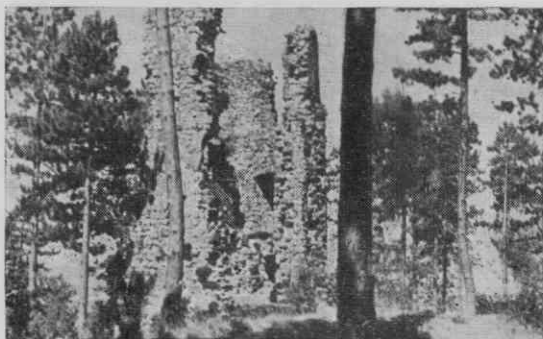
Slovenci so se v teh krajih naselili z vzhodne smeri, z Dolenjske, od koder so čez Bloško planoto (držeč se v glavnem prej omenjene rimske ceste Oglej—Neviodunum) zasedli najprej ozemlje okrog Cerknice, nato Loško dolino, od tod pa prišli na Zgornjo Pivko ter v dolino Reke. Tako so dospeli na meje Krasa, ki je bil že pred njihovim prihodom gosto naseljen. S prekoračenjem Reke so Slovenci naselili Brkine, kjer so nadaljevali tradicijo starih naselij in ustanavljali nova. Pot naprej proti morju jih od tod ni vodila naravnost (čez Čičarijo), marveč okoli nje.

BRKINI V SREDNJEM VEKU

Da bomo lažje razumeli zgodovino vasi in podložništva v Brkinih, moramo najprej poseči nekoliko v politično zgodovino in upravno razdelitev teh krajev. Ob prvi organizaciji frankovskih mejnih grofij po podjarmljenju Slovencev je ozemlje Brkinov pripadlo Istri, ki so jo bili Franki leta 788 pridobili ob Bizantincev. Tako so Brkini ob enem z Istro v IX. stoletju ob delitvah frankovske države pripadli Italiji, a prihajali v X. stoletju v ožje stike z Bavarsko in Koroško, v XI. stoletju pa s sosedno Kranjsko. Slednjič si je leta 1077 pridobil položaj istrskega mejnega grofa oglejski patriarh, ki pa ni prišel do odločilne politične veljave. Čedalje bolj se začenjajo kot politični faktorji in zemljiški gospodje v Istri uveljavljati poleg oglejskega patriarha druge sile: na eni strani Benetke, na drugi razne ugledne plemiške rodbine, zlasti goriški grofje, ki se čedalje bolj razširjajo tudi po Krasu. V centru Istre, okoli Pazina, se oblast goriških grofov že tako utrdi, da štejejo njih ozemlja za grofijo Istro v nasprotju z oglejsko-beneško Istro.

Tudi v Brkinih so se goriški grofje trdno usidrali. Njihov glavni grad je bil na tem ozemlju prvotno Golac (Karstberg), ki je čuval prehod od Brkinov čez Čičarijo proti Buzetu (Lokalizacija gl. Rutar MMK VIII.), pozneje Novi grad — Neuhaus, Castrum novum, Castelnouvo nad današnjo vasjo Podgrad ob glavni cesti, omenjen prvič leta 1281. (Držim se imena Novi grad, ker pomeni Podgrad le naselje pod gradom. Sicer pa sem slovensko ime Novi grad za-

Razvaline Novega gradu

sledil tudi v socerbskih arhivalijah, pozna ga Valvasor in še danes pravijo v sosednjih krajih »grem pod Novi grad«, torej je pravilno ime gradu tudi v ljudski govorici še živo.) Ko se je goriško-tirolsko ozemlje leta 1542 drugič delilo, je brkinska posest te rodbine, kolikor je spadala pod Novi grad, prišla v last goriški veji in se s tem ločila od istrske posesti goriških grofov, ki je po dedni pogodbi že leta 1574 pripadla Habsburžanom. Grof Henrik Goriški pa je novograjsko gosposko leta 1426 zastavil tržaški občini, ki se je bila kakih 60 let prej dokončno podvrgla Habsburžanom. S tem so Brkini prvič prišli vsaj posredno pod Habsburžane, kmalu nato pa tudi neposredno, vendar ne za dolgo.

BRKINI POD BENEŠKO REPUBLIKO

Od srede XV. stoletja dalje moremo že podrobneje opazovati burno življenje v teh krajih. Leta 1465 je prišel do izbruha konflikt med Benetkami in avstrijskim Trstom. Kranjski trgovci in tovarniki so se izogibali Trsta in po poti Divača—Klanec—Črni kal rajši trgovali z beneškim Koprom, kjer so prodajali, a tudi kupovali ob ugodnejših pogojih. Ko je cesar Friderik odredil obvezni izvoz čez Trst, so Benetke posegle vmes in pričele z vojno. Vojna je bila za Benečane uspešna. Niso zavzeli le važnih postojank Mokov grad (Robida) in Socerb blizu Trsta, marveč zasedli tudi Novi grad s celotnim njegovim ozemljem, zagospodovali so Brkinom. Postavili so tja svojega kastelana Jakoba de Tarsia in prevzeli upravo v svoje roke. V začetku XVI. stoletja so novograjsko gosposko imeli beneški plemiči iz rodu Gavardo.

Habsburžani so bili medtem podedovali še preostalo goriško-tirolsko posest in prišli na dolgi črti v sosesčino z Beneško Furlanijo. Pogoji za ponoven izbruh sovražnosti med Avstrijo in Benečani so bili zreli.

BRKINI V MAKSIMILIJANOVH VOJNAH PROTI BENETKAM

Vojna je izbruhnila leta 1508. To pot je pričel z napadom cesar Maksimilijan, ki pa se je s svojimi deželami na vojskovanje slabo pripravil. S slovenske strani so njegove čete sicer

vdrlle v Furlanijo, a so bile v dolini Cadore poražene. Benečani so sunek vrnili, zavzeli med drugim Vipavo in Prem in prodrli pred Postojno. Izpad kranjskega plemiča Bernardina z Raven in hrvatskega grofa Frankopana je Benečanom zopet odvzel Prem. Šele naslednje leto, 1509, ko je cesar pridobil zaveznike in so Francozi potolkli Benečane pri Agnadellu, so tudi cesarjeve čete s slovenske strani zmogle vrniti udarec. Posrečilo se jim je po enodnevnem obstreljevanju z naskokom zavzeti Novi grad. Preživela benečanska posadka — 24 mož — je bila ujeta. Tabor Golac se je kmalu nato predal, nakar je po tridnevem obstreljevanju padel tudi beneški Raspor. Benečani pa se tem krajem niso zlahka odrekli. Kako vroče je bilo tedaj na teh tleh, nam priča pismo tržaškega poveljnika Nikolaja Ravbarja in tržaških sodnikov ter mestnega sveta kranjskim poveljnikom, ki so imeli posebno skrb za Trst (27. junij 1509): Benečani stoje na Krasu pod Novim gradom s sto konjeniki — stradioti in 400 pešci. Tudi pod Švarcenekom so Benečani napravili ogromno škodo. Na novograjskem ozemlju so Benečani zavzeli in zažgali dve utrdbi: Slapam (Slap) in Bresouitia (Brezovica) imenovani. Raspora Maksimilijanove čete najbrže niso dolgo držale (Trst 7. november 1509). Vest o ponovnem prodoru Benečanov na Raspor je povzročila, da je glavni poveljnik vzhodne vojske, vojvoda Erik Braunschweig-Lüneburški razpisal iz Gorice vpoklic na Kranjskem na zbornom mestu Novi grad, kamor se je tudi sam nameraval napotiti (8. november 1509, Gorica). Vsaj od l. 1512 so se tu trdno držale avstrijske čete. Vsekakor so Brkini zlasti v prvih letih te vojne marsikaj hudega doživeli.

Glavne borbe pa so bile na vzhodnem bojišču predvsem okoli Gradiške in Gorice, tudi okoli Trsta, medtem ko se je cesarjeva glavnina pod njegovim poveljstvom držala na tirolsko-furlanski meji. Vojna je trajala s presledki do l. 1516. Z mirom, ki je tej vojni sledil, je bila bodočnost Brkinov za štiri stoletja odločena: priznali so jih Avstriji in prihajali so v čedalje ožje politične in upravne stike s Kranjsko.

Iz druge beneške vojne (1615—1617) vemo iz ozemlja Novega gradu le za nekaj prask.

V poznejših upravnih in vojaških razdelitvah so Brkini štel pod notranjekranjsko četrt, sicer pa zlasti od začetka XIX. stoletja dalje večinoma pod Istro. Meja med Istro in Kranjsko je potekala v glavnem ob nekdanji meji med novograjsko in premsko deželskosodno gosposko.

GOSPODARJI NOVEGA GRADU

Nekaj starejših gospodarjev Novega gradu navajata že Valvasor in Rutar, vendar ne vedno zanesljivo.

Omenili smo že dva beneška upravitelja na Novem gradu in v njegovi gosposki: Tarsia in Gavarde. Slednji so bili očitno že lastniki gosposke, ker bi jim sicer leta 1535 ne bila restituirana.

Najbrž že tedaj, ko so Maksimilijanove čete prvič zavzele Novi grad, vsekakor pa že pred 1511 je gosposka prešla v upravo hrvatskega grofa Krištofa Frankopana, ki je bil stopil z 200 konjeniki-huzarji v cesarjevo najemniško službo in dobil v njegovi vzhodni vojski eno najvažnejših poveljniških mest (m. dr. akt 19. april 1509 Rüdesheim). Frankopanovo upravljanje gosposke Novi grad je najbrž v zvezi s cesarjevo obljubo, da bo tisti, ki bo kak kraj iztrgal Benečanom, ta kraj do nadaljnjega imel (akt 19. junij 1509, Trident).

Frankopan, ki se je pozneje obrnil proti Maksimilijanovemu nasledniku Ferdinandu in padel v boju z njegovimi četami, je gosposko obdržal do leta 1525, ko jo je prevzel Nikola Jurišič (ki je bil nekaj časa deželni glavar Kranjske). Po tridentinski pogodbi, ki je uredila nekatera sporna vprašanja med Avstrijo in Benetkami, je leta 1533 Novi grad z gosposko zopet dobila beneška rodbina Gavardo, vendar v sklopu avstrijske države. Kmalu se prične skoraj nepregledna vrsta pritožb kranjskih deželnih stanov zoper brata Ruprechta (Valvasor: Darija) in Julija Gavarda, ki sta na Novem gradu menda gospodarila kot prava nasilneža, vladarju in kranjskim stanovom v brk. Ropala sta ne le podložnike kranjskih deželanov, ampak tudi lastne podložnike in se baje zanašala na beneško pomoč. Ozirala se nista na nikogar, tako da sta ju slednjič dva kranjska plemiča po vladarjevem nalogu na Novem gradu ujela. Zadnje, kar o njima vemo, je, da sta bila zaprta na ljubljanskem gradu. Tako Valvasor. Iz aktov pa izhaja, da je bil prijet kot talec le Julij Gavardo, da so z njim v Ljubljani še kar lepo ravnali in da je Ruprecht tedaj še ostal gospodar na Novem gradu. Gospodarjenje Gavardov na Novem gradu se vsekakor konča leta 1549 ali 1550.

Novi grad so po Valvasorjevih navedbah leta 1551 podrli, a pozneje zopet postavili. Grad z gosposko je pozneje prešel (prvotno v zastavo) na tržaško družino Petazzi, ki se je povzpela do grofovstva, Novi grad leta 1622 kupila v last in gospodovala tudi sosednjim deželskim gosposkam. Novograjske gosposke pa družina Petazzi ni vedno sama upravljala, marveč jo je dala v zakup (n. pr. Pupilu Marenzi).

NOVI GRAD KOT SEDEŽ DEŽELSKEGA SODISČA

Sodstvo in uprava — kolikor sta se tikala podložnih kmetov — sta bila na Kranjskem organizirana praviloma tako, da je nižjo sodno oblast (civilne in majhne kazenske zadeve) izvajal zemljiški gospod, ki mu je bil kmet podložen, težje kazenske zadeve pa je obravnaval deželni sodnik. Deželska sodišča so zavzemala večja ozemlja in so jim bili podvrženi vsi podložniki ne glede na to, pod katerega zemljiškega gospoda so spadali. Deželsko sodstvo je izvajal

plemič, ki je bil lastnik ali upravitelj gradu, na katerem je bil sedež deželskega sodišča. S sodstvom so bili združeni tudi upravni posli. Deželskosodna ozemlja so se izoblikovala že v srednjem veku.

Kakor bomo pozneje videli, je bila ta organizacija v Brkinih kot sploh na Primorskem nekoliko drugačna, kot smo jo pravkar označili za Kranjsko. Zemljiški gospodje so imeli tu manjšo oblast, deželski gospodje pa večjo. Zato imajo v primorskih krajih deželska sodišča še večji pomen kot na Kranjskem.

Ozemlje Brkinov je bilo razdeljeno na tri taka sodišča: novograjsko, švarceneško in premsko. Meje so bile prav zapletene, švarceneško sodišče je kot naslednik zadnje goriške posesti imelo številne otoke v novograjskem in ob premskem. Meje se prav do XVIII. stoletja niso prav trdno ustalile, tako da moremo priloženi zemljevid uporabiti le, če upoštevamo nekatere pripombe (glej na koncu). Daleč največji del Brkinov pa je nesporno spadal pod Novi grad in zato se hočemo ozirati predvsem nanj, čeprav sežemo nekoliko tudi v ozemlje Čičarije (Golac) oziroma na Hrvatsko (Šapjane).

ZEMLJIŠKI GOSPODJE

Deželskosodni gospodje niso bili vedno tudi lastniki zemljišč in kmetij, ki so spadale v njihovo območje. Največkrat so bile njihove samo nekatere kmetije, ki so spadale v imovinski kompleks deželskosodnega gradu, zemljiški gospodje pa so bili drugi. Kakšno je bilo razmerje med oblastjo deželskosodnega in zemljiških gospodov v novograjskem sodišču, bomo spregovorili posebej. Tu naj se dotaknemo le razvoja zemljiških gospodstev.

Pirchegger meni, da je bila deželskosodna gosposka Novi grad s svojimi 325 in pol grunti skoraj zaključena zemljiška gosposka, imela torej istočasno deželskosodno in zemljiško gosposko oblast. Kolikor naj bi ta trditev veljala za XVI. in XVII. stoletje, je vsekakor napačna, prav točna pa tudi za konec srednjega veka ni.

Za sedaj ne moremo izključevati, da bi bil v dobi goriških grofov deželskosodni gospod obenem tudi zemljiški gospod v novograjskih vaseh. Toda že proti koncu srednjega veka, najkasneje v drugi četrtini XV. stoletja, so si vsaj tržaški meščani pridobili že precejšnja zemljiška gospodstva v nekaterih vaseh. Ko so

Tarinčeva hiša v Podgradu

jim leta 1465 Benečani zaplenili to premoženje in ga prenesli v last svojemu pristašu Krištofu Burlu, so ugotovili naslednjo tržaško posest v novograjskem sodišču:

Lastnik	Vas	Naseljene kmetije	Puste kmetije
Andrej Deleo	Golac	1	
„ „	Hotičina	1	
„ „	Kovčice	1	
Lazar Bonomo	Markovščina	1	1
„ „	Hotičina		2
„ „	Markovščina-Polžane		1
Fr. Bonomo ded.	Velo brdo	1	
Krištof Bonomo	Gradišče	3	1
		8	5

Razen tega so Benečani zaplenili še nekatere kmetije, ki so bile last neimenovane grofice, ki pa vsekakor dotlej niso bile neposredna last Novega gradu, in sicer v Artvižah eno naseljeno in dve pusti kmetiji, v »Osteusa« (morda Ostrovica ali pa Ostrožno Brdo) eno pusto kmetijo, v (Malih) Ločah pa tri naseljene kmetije.

Že sredi XV. stoletja je bilo torej v novograjskem sodišču najmanj 20 kmetij, ki so bile last raznih zemljiških gospodov. Trditi smemo, da je bilo gotovo še mnogo drugih kmetij, ki niso bile last novograjske gosposke, a tu niso navedene, ker ni bilo razloga za zaplembo, ki je merila predvsem proti Tržačanom. Gotovo je bilo že nekaj cerkvene posesti, zlasti posest goriških cerkva, ki nanjo naletimo leta 1667, verjetno tudi še nekaj švarceneške posesti.

Iz časov, ko so v teh krajih po beneških vojnah zavladali Habsburžani, nam je ohranjen drug zapis, ki vsebuje seznam zemljiške posesti beneških zemljiških gospodov — predvsem ko-prskih meščanov — izjemoma pa tudi kakega drugega lastnika. Gre za izvleček iz nekega reformiranega novograjskega urbarja (v poštev prihaja reformacija l. 1522), ki je verjetno nekoliko dopolnjen z nekaterimi podatki o bivših lastnikih. Ker je bil seznam sestavljen v zvezi

Stare hiše v Podgradu

z nameravano restitucijo beneškega zasebnega premoženja, je nastal verjetno okrog leta 1530. To potrjuje tudi pisava in siceršnja vsebina izpiska. Beneška zemljiška posest je bila razporejena takole:

Zemljiški gospod	Vas	Naseljen grunt	Pust grunt	Neoznačen grunt	Skupaj
Ratschauer	Harije	2	1		3
„	Hotičina		1		1
Burlo	Velo brdo	1			1
„	Vel. Gradišče	2			2
„	Markovščina	1			1
„	Kovčice	1			1
„	Hotičina	2			2
„	Polžane			2	2
„	Male Loče			3	3
Damian	Golac	1			1
„	Kovčice	2	2		4
„	Brezovo brdo	1	1		2
„	Bač	3			3
„	Tublje	5			5
„	Hotičina		1		1
Ant. Sekotič in Danijel Jetovič (prej pl. Zekawer)	Suhorje	6	7		13
	Slap	3	1 1/2		4 1/2
Krištof Zerín	Nasirec			4	4
Hruški župnik	Hotičina		1		1
Neznani lastniki	Hotičina		1		1
	Suhorje			1/2	1/2
		30	16 1/2	9 1/2	56

Račice, zgornji del vasi

Ker veljajo podatki za dobo pred avstrijsko zasedbo (1509), moremo torej zaključiti, da konec srednjega veka že vsaj 56 gruntov ni bilo v lasti deželskosodnega gospoda. Toda tudi to število utegne biti še večje, če upoštevamo, da ni bil namen ugotoviti vse zemljiške gospose, marveč le beneške. V sporih z Gavardi sredi XVI. stoletja je govor o več kranjskih deželanih, ki imajo v novograjskem sodišču svoje podložnike.

Drugi zanimiv zaključek se tiče Burlove posesti: če primerjamo gornjo tabelo s podatki iz leta 1465, ugotovimo, da je posest družine Burlo ostala precej nespremenjena, da je torej beneška zaplemba premoženja tržaških meščanov ostala v veljavi do Maksimilijanovih vojn.

Ze iz urbarja iz leta 1576 pa izhaja, da je imelo novograjsko deželno sodišče le 21 lastnih podložnikov, vsi ostali pa so v urbar vneseni le s svojimi deželskosodnimi dajatvami, medtem ko so gosposčinske dajatve dajali drugim gospodom.

Popoln pregled zemljiških gospodstev nam nudijo ugotovitve cesarskih in stanovskih komisarjev iz leta 1667. O tej komisiji bomo še spregovorili, tu pa se sklicujemo le na ugotovitve, ki jih podajamo v priloženem zemljevidu. Na njem smo pri vsaki vasi grafično označili število kmetij, ki odpadejo na posamezna gospodstva. Glavna in najznačilnejša ugotovitev je vsekakor ta-le: 336 $\frac{1}{2}$ kmetij, kar jih tedaj obsega novograjsko deželno sodišče, je popolnoma razbitih na celo vrsto majhnih zemljiških gospodstev. Posamezne družine, zlasti Marenzi in Deleo so svojo posest še bolj razdrobile med svoje člane. Razbiti podložniški sistem, ki je tako značilen za mnoge naše kraje, je popolnoma in v skrajnih oblikah uveljavljen tudi v Brkinih. Redke so vasi, ki bi bile v celoti podložne enemu samemu gospodu (Hrpelje, Skadanščina, Kozjane, Gaberje, Odolina). Druga ugotovitev je, da med gosposkami, ki smo jih ugotovili ob koncu beneškega gospodstva in med tistimi v XVII. stoletju, ni več nikake zveze. Sestava se je popolnoma spremenila, kar kaže, da so bili nakupi in prodaje kmetij med zemljiškimi gospodi prav pogosti.

Zemljiški gospodje so bili doma iz najrazličnejših krajev: iz sosednih kranjskih dežel in goriške grofije, iz Trsta, Reke itd. Imeli so svoj sedež deloma v novograjski gosposki (glej spodaj), deloma izven nje (Ravne, Švarcenek, Reka itd.). Dokaj močna je posest raznih članov družine Marenzi. To posest moremo izvajati iz dejstva, da je ta družina upravljala novograjsko gosposko in verjetno v tem času od lastnikov gosposke marsikaj pokupila. Del kmetij, ki se navajajo kot last družine Marenzi, pa moremo šteti za posest novograjskega sodišča samega, ker se ta posest še pozneje pojavlja. Švarceneška posest je najmočnejša na jugovzhodni strani in se tu drži glavne ceste. Cerkvena posest je majhna in močno razdrobljena. Posest družine Deleo nima nikake zveze s posestjo, ki je bila tej družini l. 1465 zaplenjena.

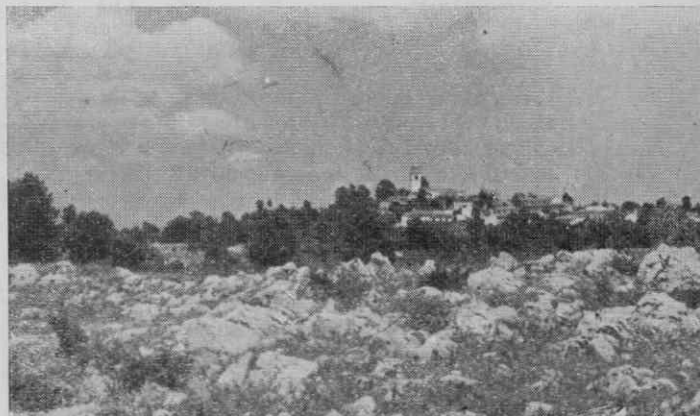
NOVI FEVDALNI SEDEZI

Novi grad je v Valvasorjevi dobi še stal. Golac so porušili verjetno 1509 v avstrijsko-beneški vojni. Tabor nad Brezovico po doslej znanem gradivu nikdar ni imel funkcije fevdalnega sedeža. Isto velja o taboru Slapu, ki se imenuje v dobi beneško-avstrijske vojne in o katerem sicer ničesar ne vemo. Drobitev zemljiške

posesti med čedalje manjša zemljiška gospostva povzročajo, da si zemljiški gospodje, ki še nimajo svojega sedeža in ki ne stanujejo v mestu, postavljajo nove graščinice. J. Deleo je imel že leta 1613 sedež Rotenek v Hotičini in tega leta dobil tam obgradje, krajevno omejeno nižjesodno oblast z določenimi pravicami. Pupillo Marenzi kot zakupnik novograjske gosposke si je okrog l. 1650 postavil grad Dulna (Mahrensfeld) pri Odolini. Ko se je Marenzijeva posest še bolj delila, se je n. pr. Nikolaj Marenzi naselil kar na neki svoji kmetiji v Materiji in postal sosed Raabovega podložnika. Kmetija je s tem postala sedež fevdalnega gospoda — pojav, ki dobro označuje razdrobljene posestne razmere. Ta veja družine Marenzi je tudi v toliko zanimiva, ker se je — kot mi sporoča M. Matičetov — v Materiji udomačila in se pokmetila.

O PUSTIH KMETIJAH

Kmetovo življenje v dobi, ko nam naši viri nudijo o njem nekoliko več podatkov, nikakor ni bilo lahko. Najzgovorneje nam o tem pričajo pusti gruntni. Od 20 gruntov, kar jih na primer navaja akt iz leta 1465, jih je dobra tretjina zapuščenih. O tem pravi koprška listina nekako tako-le: Zaradi maloštevilnosti kmetov, oziroma ker kmetje zaradi mnogih težav zapuščajo zemljo in se težko najdejo drugi, se pogostoma zgodi, da ostanejo kmetije brez obdelovalca... In to še preden so pričeli močni uničevalni pohodi Turkov, ki so si radi izbirali pot skozi Podgrad (1469, 1471 itd.)! Ni čudno, če je po

Hrušica

avstrijsko-beneških vojnah, ki niso bile nič bolj človekoljubne kot turški vpadi, ostala cela vrsta kmetij brez obdelovalca, da je ponekod pol in več vasi neobljudene (n. pr. Suhorje in Hotičina), nekatere pa so ostale sploh brez prebivalcev, n. pr. Tublje, ki jih na novo kolonizirajo z naseljenci iz »Hrvatske« ter jih zato za nekaj let oproste dajatve pravde. (Kolonizacija južnejših Mun in Zeja po Frankopanu je že znana).

Ker moramo torej novokolonizirane Tublje šteti ob koncu beneško-avstrijske vojne med puste vasi, je bilo tedaj razmerje 25 obljude-nih gruntov proti 21 in $\frac{1}{2}$ pustim gruntom (ob 9 in $\frac{1}{2}$ neoznačenih gruntih). Domnevati smemo, da bo podobno razmerje veljajo tudi za grunte, o katerih nimamo podatkov — vsekakor značilna bilanca za razmere ob začetku novega veka.

KMETIJE SE MNOZIJO

Vse vasi seveda niso bile enako prizadete, kolonizacija je privedla nove prebivalce, razmere so se ustalile in tako opažamo kmalu po prenehanju bojev nasproten pojav: pričinja se pojavljati agrarna preobljudenost v nekaterih krajih, ki prehaja postopoma tudi v prej opustošene kraje. Že pod Frankopanovim gospodstvom se ponekod pojavlja želja kmetov, da bi se dopuščala delitev gruntov, kjer je doslej ni bilo. Delitev gruntov je pojav, ki se še prav posebno razmahne na Slovenskem Primorskem, ki je za te kraje posebno značilen in ki je ustvaril današnjo podobo tamkajšnjih naselij, a tudi njihovo agrarno problematiko. Problem je tako obsežen, da se tu v njegovo analizo ne moremo spuščati. Omenimo naj le, da število gruntov, ki jih izkazuje naš zemljevid, leta 1667 ne pomeni več resničnega števila kmetijskih gospodarstev, marveč prvotno število nedeljenih gruntov (torjé v bistvu računске enote), ki so tedaj že delno razcepljene, tako da mora biti število kmečkih gospodarstev večje.

Kolikor novo nastajajoče kmečke družine niso mogle dobiti dela kmetije, so ustanovljale podružništva.

KAJ SO PODRUŽNIKI?

Podružniki so bili ljudje, ki so si na gmajnskem svetu postavili kajžo in si prav tako praviloma na gmajnskem svetu (komuneli) ogradili nekaj zemlje, da so jo obdelovali. Ukvarjali so se včasih tudi s kako obrtjo, trgovanjem ali dninarstvom. Kadar nemško pisani viri govorijo o Untersassen, pomeni to po slovensko podružnike. Dokazom, ki smo jih navedli za trditev, da so Untersassen — podružniki (»Od vinskega hrama do bajte«), bi mogli iz naknadno obdelanega arhivskega gradiva za Novi grad dodati še nadaljnje dokaze.

Naš zemljevid nam pokaže, da je bilo l. 1667 že kar precejšnje število podružnikov. Naštujemo jih 72 in v švarceneški enklavi Pregarje-Hrušica še dva povrhu. O njihovi razširjenosti ne moremo postaviti nikakih pravil. Srečujemo jih v prometnih in manj prometnih krajih.

Delitev starih gruntov na eni strani in pridobivanje nove zemlje po podružnikih na drugi strani je ločitev med kmeti in podružniki v teku časa zabrisala. Značilen je v tej zvezi razvoj naselja Podgrad. Še urbarialni podatki, ki so jih leta 1667 uporabljali komisarji, so navajali v Podgradu 11 podružnikov, a nobenega grunta. Komisarji pa so ugotovili, da se je iz tega med-

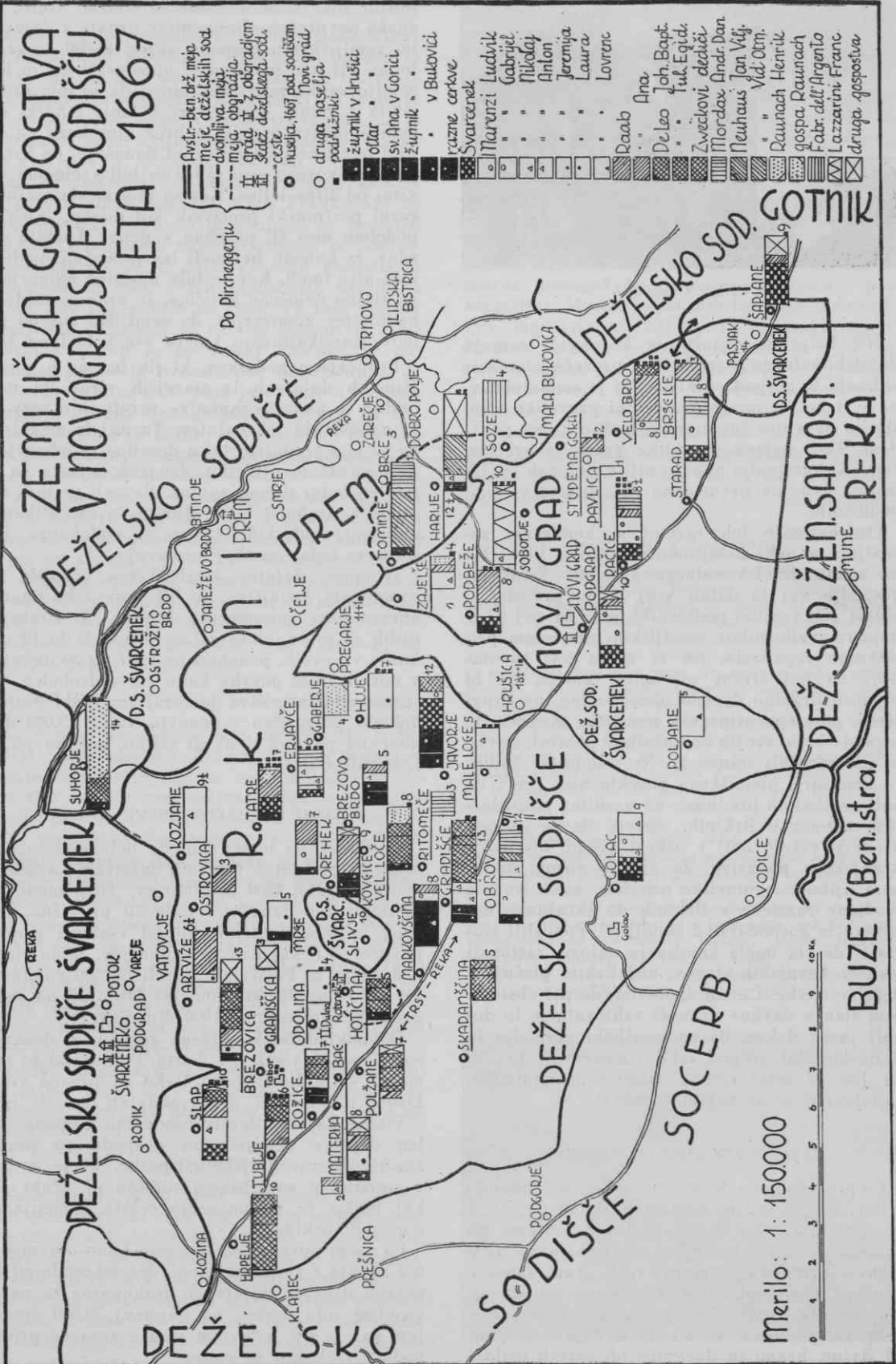
tem razvilo že deset pravih kmetij, razdeljenih na šest zemljiških gospostev. (Ta ugotovitev je upoštevana v zemljevidu.) To dejstvo pričča, da so se ponekod podružniki močno okrepili in med razvojem iz bajtarskega naselja razvili pravo vas.

ODIRANJE IN IZKORISCANJE

Dejstvo, da se v Brkinih začenja prebivalstvo in število kmečkih gospodarstev v novem veku množiti, nikakor ne pomeni, da je bilo kmetovo življenje v primeri s prejšnjimi časi bistveno boljše. Prej bi smeli sklepati, da so bile možnosti za zapuščanje kmetije manjše, postranski zaslužki (tovorjenje in tihotapstvo) večji in da je tudi umrljivost padla, agrarno gospodarstvo pa se ni izboljšalo. O tem nam najzgovorneje pričajo ugotovitve cesarskih in stanovskih komisarjev iz leta 1667. Kmalu potem ko so novograjski Brkini prišli pod Avstrijo in v sklop Kranjske, Slovenske marke in Istre, so začeli delati kranjskim stanovom precejšnje pregla-vice. Brkini so plačevali neke davke v vicedom-ski urad, težko pa je bilo od njih dobiti plačilo kakršnihkoli deželnih davkov. Zemljiški gospodje in podložniki so se izgovarjali na revščino in nerodovitnost teh krajev, deželskosodni gospod pa jih je pri tem podpiral. Pregovarjanja in pisanja je bilo dosti, a vse skupaj ni nič pomagalo. Slednjič je cesar leta 1667 poslal v te kraje dva svoja odposlanca, stanovi so jima priključili še dva svoja zastopnika in ta komisija je šla odkrivati gospodarsko skrivnost Brkinov. Če pregledamo material, ki ga je ta komisija oddala, moramo priznati, da je svoje delo res vestno in temeljito opravila in da se je potrudila prodreti v skrivnost, zakaj Brkini ne zmorejo deželnih davkov. Ugotovitve so tako obsežne, dragocene za našo agrarno, socialno in pravno zgodovino, da bi jih mogli obdelati le v posebni krajevni monografiji. Nam bo zadoščalo, če ponovimo le, kaj sta kranjska stanovska odposlanca Karel Franc Barbo in Karel pl. Samburg ob zaključku svojega dela dne 16. januarja 1668 poročala kranjskim deželnim stanovom o svojih ugotovitvah:

Legla kmetij v novograjskem deželskem sodišču je na mnogih krajih kamnita in nerodovitna. Podložniki pa si postrani pomagajo s tovorjenjem soli in z živinorejo, tako da zmorejo precejšnje gosposčinske dajatve, saj nekatere gosposke dobivajo od enega grunta v denarju in žitu po 20 do 30 in več goldinarjev. Nepravilno se zdi komisarjema, da morajo podložniki plačevati gospodom oz. njihovim oskrbnikom, kadar pridejo pobirat dajatve, povrhu še neko dnevnicno, imenovano »pojezda« in da morajo dajati kot žitno desetino stalno določeno količino žita, ki je tako velika, da mora marsikateri kmet oddati vse žito, kar ga je pridelal. Ker je oboje proti običajem, ki sicer drugod na Kranjskem veljajo, in proti vesti, naj se pojezda odpravi, glede desetine pa upošteva desejski red, potem bodo mogli podložniki pač plačevati redni in izredni davek na grunte.

Cerkev v Tominjah

Nič bolje ne označujeta komisarja samega deželskosodnega gospoda. Kar prevečkrat na leto sklicuje ta gospod »pravde«, to je sodne obravnave, tako da imajo podložniki prevelike stroške za dnevnice županov, ki hodijo k tem pravdam. Tudi nalaga prevelike kazni in pri tem zemljiški gospodje nimajo niti v zadevah svojih lastnih gruntov prvostopne oblasti nad svojimi podložniki.

Ozdravljenje teh razmer si komisarja zamišljata v neki kompromisni rešitvi, ki bi šla na račun deželskosodnega gospoda: Zemljiški gospodje naj bi dobili vsaj delno prvostopno oblast nad svojimi podložniki, zato pa naj bi se dajatve podložnikov zemljiškemu gospodu primerneje regulirale. Na ta način naj bi stanovni na eni strani usposobili kmete, da bi prenesli deželno davčno obremenitev, na drugi strani pa zlepa pripravili zemljiške gospode do tega, da bi od svojih podložnikov pobirali davke in jih odvajali stanovom. Ne smemo se čuditi, če komisarji plemiškega porekla niso prišli do bolj radikalnih predlogov za ureditev gospodarskih razmer v Brkinih, marveč da se njihovi predlogi sučejo bolj v ozkem krogu miselnosti kranjskega plemstva. Za nas je važno, da so nam njihove ugotovitve označile, kako so bile fevdalne razmere v Brkinih do skrajnosti nezdrave in gospodarstvu škodljive. Pomisliti moramo, da sta imela komisarja nalogo, zastopati stališče kranjskih stanov, naj Brkini plačujejo deželne davke. Če sta ugotovila, da pri obstoječem stanju davkov ni moči zahtevati, je to dovolj jasen dokaz, da so zemljiški gospodje in deželskosodni gospod tako izmozgavali kmete, da jim je ostal komaj eksistenčni minimum. Oglejmo si stvar nekoliko pobljže.

DAJATVE ZEMLJIŠKEMU GOSPODU

Če preračunamo dajatve novograjskih podložnikov, ki jih cenijo komisarji na 20 do 30 in več goldinarjev, v današnji denar, moremo po skromni ocenitvi tedanjega goldinarja na 1200 dinarjev reči, da je moral vsak grunt samo v denarju in žitu plačevati svojemu zemljiškemu gospodu 24–36.000 dinarjev letno. Poleg tega je moral podložnik delati tlako, dajati desetino od živine, hrano in dnevnicke ob raznih prilož-

nostih itd., tako da moremo mirno trditi, da znaša povprečna obremenitev grunta z dajatvami zemljiškemu gospodu okrog 40.000 dinarjev letno. Pri tem moramo še upoštevati, da je bilo zemlje veliko manj kot danes, da je bila intenziteta v izrabi zemlje pri tedanji tehniki obdelave (plitvo oranje in brez hlevskega gnojenja) neprimerno manjša od današnje, da krompirja in koruze niso sadili in bili večinoma odvisni od žitne letine. Ker so bila mesta majhna, razni postranski proizvodi kot mleko, jajca in podobno niso šli posebno v denar. Lastnih gozdov, iz katerih bi smeli les prodajati, podložniki niso imeli. Ker je bila desetina odmerjena na stalno določeno količino, je prav razumljiva ugotovitev komisarjev, da zemljiški gospod pobere marsikateremu kmetu vse pridelano žito.

Primerjava podatkov, ki jih imamo o gosposočinskih dajatvah iz starejših virov, bi nam nudila še nadalje zanimive rezultate o razvoju in naraščanju teh dajatev. Tu naj le omenimo, da se je v srednjem veku desetina še odmerjala po dejanskem pridelku, denarne dajatve pa so bile že tedaj precej znatne. Poznali so tudi dajatve v drobnici o sv. Juriju in sv. Mihaelu, dajatev pogač, kokoši, sena in podobnega. Pojezda se tedaj posebej ne navaja.

»Prepis«, dajatev zemljiškemu gospodu ob spremembi lastništva, je bil prav tako znatna obremenitev posameznih kmetij. V Brezovih brdih so n. pr. plačevali za prepis 5 do 12 dukatov v novcih, ponekod pa tudi po 20 dukatov v novcih in še povrh kako glavo drobnice. Ob spremembi lastništva je torej zemljiški gospod dobival povprečno v denarju kakih 15.000 din, ponekod pa tudi dvakrat toliko, povrh pa še nekaj drobnice.

DAJATVE DEŽELSKOSODNEMU GOSPODU

Komisarji so izračunali, da dobiva deželskosodni gospod letno v raznih dajatvah, kaznih in v obliki tlake 1200 goldinarjev. To pomeni, da je dobival v današnji vrednosti približno poldrug milijon dinarjev, ali od vsakega grunta povprečno nekaj nad 4000 dinarjev. Samo globe v denarju so komisarji ocenili na 300 goldinarjev, to je na 360.000 dinarjev letno ali na vsak grunt povprečno nad 1000 dinarjev.

Dohodki deželskosodnega gospoda v denarju so bili nizki, visoki pa v žitu. Podložniki so mu morali opravljati vozno tlako za prevoz vina, kositi, napravljati drva, oddajati kokoši ipd.

Visoke dajatve deželskosodnemu gospodu poleg dajatev zemljiškemu gospodu so prava značilnost novograjске gosposke, ki je n. pr. v sosednjem socerbskem sodišču ni. (Zato jih kaj lahko, če ne poznamo celote, zamenjamo z gosposočinskimi.)

Po vsem povedanem moremo letno obremenitev grunta z gosposočinskimi, deželskosodnimi in nekimi drugimi dajatvami (zakupnine za pašo, vicedom itd.) oceniti na najmanj 50.000 dinarjev, kar je pri tedanjem stanju agrarne proizvodnje vsekakor ogromno.

OD KOD TA PREOBREMENITEV?

Znano je, da gospodarski položaj podložnikov na Kranjskem v fevdalni dobi ni bil ugoden in da so jih tu bolj tam manj odirali. Odiranje v novograjskem gospodstvu pa je kljub temu še nekaj prav izrednega. Domnevati smemo, da je ta pojav v zvezi s spremembami vladarja (Goriški grofje, Trst, Benetke, Avstrija), s spremembami deželskosodnih gospodov, izmed katerih so gotovo zlasti beneški, nato Frankopan, za njim prosluli Gavardo in slednjič še poznejši zakupniki gosposke skušali iztisniti iz podložnikov kar se je le dalo. Pravega gospodarja nad njimi ni bilo, v teh zapuščenih krajih so delali, kar jim je bilo po godu. Pa tudi cepitev zemljiških gospostev na drobna gospodstva, ki so obsegala včasih le po nekaj kmetov, je nedvomno pospešila brezobzirno izkoriščanje. Že iz Frankopanove dobe nam je ohranjen obsežen zapisnik pritožb novograjskih kmetov, ki navajajo, kakšne in katere nove dajatve in storitve jim nalagajo. Zapisnik je tako zanimiv, da bi ga bilo treba posebej obdelati.

Pri vsem tem pa se moramo še zavedati, da vse te dajatve niso šle v prid nikakim namenom, ki bi kolikor toliko koristili skupnosti n. pr. pri obrambi proti Turkom, marveč da je šlo v celoti zgolj za osebno izkoriščanje, zato pa so kranjski kmetje s svojimi davki posredno plačevali tudi za obrambo teh krajev, ki so jih zemljiški in sodni gospodje tako izžemali, da kmetje davkov niso zmogli.

RAZMERJE MED ZEMLJIŠKO IN SODNO GOSPOSKO

Za pravno zgodovino nam novograjske arhivalije poleg mnogih drugih važnih podatkov nudijo ugotovitev, da na tem področju še do leta 1667 ni bila uveljavljena nižja sodna, tako imenovana patrimonialna sodna oblast zemljiških gospodov. Vse sodstvo v kazenskih in civilnih zadevah, tudi zadeve v zvezi z lastništvom zemljiških gospostev so bile izključno v rokah deželskosodnega gospoda. V sodstvu deželskega gospoda s prisedniki-župani smemo zazreti ostanek nekdanjega županskega sodstva, ki nam je znano sicer iz podatkov, spisanih v začetku XVI. stoletja glede Istre. Verjetno pa v tem času župani niso več imeli odločilne glasovalne pravice, kot so n. pr. še konec XVI. stoletja imeli v socerbski gosposki.

Koliko so predlogi komisarjev prodrli, to je, ali je bil tedaj vsaj del nižjega sodstva prenesen na zemljiška gospodstva, nam za sedaj ni znano.

ZAKLJUČEK

Nepregledna je še vrsta zanimivih zgodovinskih podatkov, ki nam jih nudijo novograjske arhivalije v ljubljanskih arhivih. Monografija o Brkinih, ki bi do kraja izčrpala te arhivalije, in smo jih tu le v majhnem delu uporabili, pa tudi drugo objavljeno in neobjavljeno gradivo (Koper, Gradec), bi nam verjetno v marsičem osvetlila tudi današnjo gospodarsko in socialno problematiko teh krajev in bi imela tudi svojo

znatno aktualno vrednost. Morda bomo kdaj pozneje poskusili s podobno monografijo za sosedno deželsko gosposko Socerb pri Trstu in s tem segli že prav do vrat mesta Trsta.

Toda že to, kar smo zgoraj navedli, potrjuje našo uvodno trditev, da je vsak del naše slovenske zemlje, če se mu znaš približati s poznavanjem njegove preteklosti, po svoje zanimiv, poučen in privlačen. Nismo imeli namena, da v gornjem sestavku nudimo nekaj turističen vodič, marveč smo hoteli le vsakomur, ki se zanima za te kraje, nuditi nekaj povprečen prerez njihove daljnje preteklosti, ki mu bo morda pomagal do razumevanja njihove problematike. Morda pa bo tudi kdo izmed domačinov, tamkajšnjega učiteljstva in drugih nameščencev dobil pobudo, da iz novejših dobe nabere podatke o razvoju teh krajev, njihovega gospodarstva, družbe, ljudskih značilnosti. »Kronika« bo taka dopolnila rada objavila.

Ta ali ona hiša gotovo hrani še kakše »stare papirje« (pogodbe, ostanke občinskih arhivov in pod.). Kdor bi za to vedel, naj uredništvo »Kronike« obvesti.

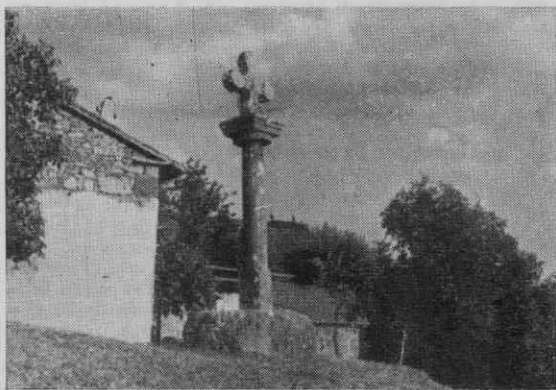
Sergij Vilfan

PRIPOMBE K ZEMLJEVIDU

Meje deželskih sodišč so začrtane po Pircheggerjevi karti. V oddelku med Zajelšami, Podbežami in Sobonjem na eni strani ter Tominjami, Harijami in Sozami na drugi strani se sicer njegova glavna mejna črta (v našem zemljevidu neprekinjena) drži istrsko-kranjske meje, medtem ko so Tominje, Harije in Soze pritegnjene pod Novi grad s črto, ki označujejo dvomljivo mejo. Po naših podatkih spadajo Tominje, Harije in Soze nedvomno pod Novi grad. — Suhorje šteje Pirchegger pod Prem, medtem ko jih naši podatki iz leta 1530 in 1667 štejejo pod Novi grad. Meja je na tem sektorju vsekakor dvomljiva. — Prav tako štejejo naši podatki iz leta 1667 tudi Poljane pod Novi grad. Ob siceršnji vestnosti komisarjev je dvomljivo, da bi se zmotili. — Zdi se, da je okrog leta 1530 štel pod Novi grad tudi Nasirec, ki je sicer spadal pod Socerb. Vsekakor so se razne kompetence gosposk na mejnih predelih močno križale, tako da večkrat tudi sami domačini niso dobro vedeli, kam po starem spadajo, in je trdne meje danes za to dobo težko potegniti.

Novograjski urbar, ki so ga uporabljali komisarji l. 1667, je štel k Novemu gradu vse švarceneške enklave, kar pa so komisarji popravili in napravili poseben ekstrakt vasi, ki so sicer v novograjskem urbarju, a ne spadajo pod Novi grad. Zgoraj omenjene vasi Suhorje, Poljane, Tominje, Harije in Soze pa so komisarji šteli pod Novi grad.

Karta je glede načina prikaza zemljiških gospostev deloma posneta po Blaznikovi karti za ljubljansko okolico.

Staro znamenje v Tominjah

LOKALIZACIJA

Lokalizacijo v nekaterih glavnih virih navedenih krajev navajamo v abecednem redu njihovih današnjih imen, ker je ta red trdnjši:

Artoize: 1465 Artise; 1667 Artuisane, Artuisan. — *Bač*: 1530 Batsch beim Taber; 1667 Bazz. — *Brezovica*: 1667 Bresouiza. — *Brezovo brdo*: 1530 Bresioverda; 1667 Bresoua berda, Wresoua werda. — *Brščice*: 1667 Picola berda. — *Erjavče (Rjavče)*: 1667 Jeriauze, Jeriauzene. — *Gaberje*: 1667 Gabrieik, Gaberkh. — *Golac*: 1465 Golac; 1530 Goletz; 1667 Galtz, Goltz. — *Gradišče*: 1465 Gradisca; 1530 Gross Gradischga; 1667 Gradisca grande, Gross Gradisca. — *Gradiščica*: 1667 Gradisca picola. — *Harije*: 1530 Cariach; 1667 Cariane. — *Herpelje*: 1667 Carpellia, Carpella. — *Hotičina*: 1465 Coticine; 1667 Hottizina, Khottitschina. — *Huje*: 1667 Huiane Kniaine. — *Javorje*: 1667 Jugeria, Jaurie. — *Končice*: 1465 Colciza; 1530 Skalschitzza; 1667 Cozziza, Kozhiza. — *Kozjane*: 1667 Cosiane. — *Male loče*: 1465 Lozan; 1530 Malelutschane; 1667 Lozzan piccolo, Khlain Lotschan. — *Markovščina*: 1465 San Marco; 1530 Sand Marx; 1667 Marcosina, Marcoshina. — *Materija*: 1667 Metteria, Matteredia. — *Mrše*: 1667 Mersane. — *Nasirec*: 1530 Nasseratz. — *Obrov*: 1667 Obro. — *Odolina*: 1667 Vdoline, Vdolina. — *Orehok*: 1667 Orechga, Orechka. — *Ostrovica*: 1667 Ostrouiza. — *Paolica*: 1667 Studena gora o Pauliza. — *Podbeže*: 1667 Podbesan, Podbeschen. — *Podgrad*: 1667 Castel nuovo, Dorff vndter Neuhaus. — *Poljane*: 1667 Poliane, Polane. — *Polžane*: 1465 Polsan; 1530 Polschana; 1667 Pusane. — *Račice*: 1667 Raziza. — *Ritomeče*: 1667 Rittomechia, Rittomegia. — *Rožice*: 1667 Rosiza, Roshizza. — *Skadanščina*: 1667 Schadaschina. — *Slap*: 1530 Slapp; 1667 Slop, Slapp. — *Slivje*: 1667 Sliuia. — *Sobonje*: 1667 Sabeiane, Sabogiane. — *Soze*: 1667 Suose. — *Starad*: 1667 Starada, Stärda. — *Studena gora*: 1667 Studena gora. — *Suhorje*: 1530 Suchor Jane; 1667 Socoria. — *Sapjane*: 1667 Saptjane, Sapiane. — *Tatre*: 1667 Tatteria. — *Tominje*: 1667 Tomiane. — *Tublje*: 1530 Dobillane; 1667 Dubele. — *Velike loče*: 1667 Lazzon grande, Gross Lotschan. — *Velo brdo*: 1465 Velica berda; 1530 Veliku berdu; 1667 Gran berda, Velika berda. — *Zajelske*: 1667 Saieuse, Sa Jeusche. — Zaselki, ki v karti niso zarisani, se v virih ne imenujejo.

LITERATURA

Kratek geografski prikaz Brkinov glej n. pr. Slovensko Primorje v luči turizma, uredili dr. Valter Bohinec, France Planina in Jožko Sotler, Ljubljana 1952. Razmejitev s Čičarijo glej F. Juriševič, Ljudski tednik 1. januar 1949 (O Čičariji in o Čičih). — Podatke iz starejše zgodovine povzemam zlasti po naslednjih delih: M. Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1935; H. Pirchegger, Überblick über die territoriale Entwicklung Istriens v Erläuterungen zum hist. Atlas der österr. Alpenländer 1/4, Wien 1929, deloma tudi L. Hauptmann, Krain v isti knjigi. Podatke o beneških vojnah glej zlasti Dimitz, Geschichte Krains 1/6 str. 9–20 (Ljubljana 1875); Valvasor, Die Ehre des Herzogtums Krain nudi podatke za Brkine zlasti pri opisu gradov Novi grad (Neuhaus) in Dulna (Mahrensfeld). O turških navalnih skozih te kraje glej St. Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine XVI. stoletja, GMDS 1945, str. 1–51. — Posebej o Novem gradu piše — ne vedno dovolj kritično — S. Rutar, Newhaus-Castelnuovo am Karste, MMK III, 1890, str. 191–205 in MMK VIII, 1895, str. 115–125. K nastanku upravne razdelitve v XIX. stoletju glej J. Polec, Kraljestvo Ilirija, Ljubljana 1925 (Meje s Kranjsko). O istrskih županskih sodiščih glej S. Vilfan, Valvasorjevo poročilo o županskih sodiščih, GMDS XXIV, 1945, str. 184–189. O pojmu podružnikov gl. Od vinskega hrama do bajte, SE V 1952.

VIRI

Nekaj podatkov o vojni leta 1465 v DAS, Stan. arh., fasc. Stare listine; akt iz leta 1465 prav tam, fasc. Privilegiji (opozorilo prof. Zontarja). Nekaj podrobnosti o poteku beneških vojn v teh krajih povzemam iz Rauberjevih aktov v SKALJ (Bellum venetum), fasc. 29. — Podatke iz prve polovice XVI. stoletja vsebuje DAS, Viced. arh. fasc. 56, komisijske akte iz leta 1667 pa DAS, Stan. arh. fasc. 525 d, nadaljnje gradivo fasc. 520. Nekaj dopolnilnih podatkov jemljem iz socerbskih arhivalij, zlasti iz fasc. 62 Vicedomskega

arhiva. O Gavardih primerjaj poleg Valvasorja še deželna gravamina okrog leta 1545 n. pr. v fasc. 86 in 101 a in 529 Stan. arh. (Zdi se, da Valvasor, ko piše o postopku proti Gavardom, ni prav točen. Ker pa vseh aktov, ki jih je uporabljal, doslej še nisem našel, ostanem zaenkrat pri njegovem opisu in opozarjam le na neke razlike.

SLIKE

objavljene pri tem članku, sta posnela Fr. Planina in V. Bohinc. Za objavo jih je stavila na razpolago Turistična zveza Slovenije. Zemljevid narisal avtor.

NEKAJ OPOZORIL

Kot dopolnilo arhivskega gradiva za krajevno zgodovino je dragoceno tudi gradivo, ki se dobi na samem terenu. Številne vasi hranijo svojo tradicijo o nekdanjem gospodarstvu, zanimivih dogodkih in podobno, hiše, orodja, ostanki noš, načini obdelave zemlje pa tvorijo etnografsko gradivo. Pri pouku se tako gradivo včasih lahko nepri-siljeno zbira, n. pr. pri pouku slovenščine (zapis domače pravljice), risanja (naris domače hiše) itd. Da postane tako gradivo uporabno, ga je treba seveda kritično preveriti.

SPORNA IMENA KRAJEV V TOLMINSKEM URBARJU IZ LETA 1377

Univ. prof. dr. Milko Kos je l. 1948 objavil v 2. knjigi Virov za zgodovino Slovencev, ki jih izdaja SAZU v Ljubljani, drugi zvezek »Srednjeveških urbarjev za Slovenijo«. Publikacija je zajela urbarje za Slovenskega Primorja. V njej je temeljito obdelan »Tolminski urbar iz l. 1377«, ki je najstarejši popis posesti oglejskega patriarhata na Tolminskem, in objavljen tudi latinski tekst urbarja.

Objava tega vira je presenetljivo odkritje za tolminsko lokalno zgodovino. Potrebno se mi zdi, da čim točneje določimo vse kraje in zaselke, ki jih urbar navaja. Imenovana publikacija je to sicer že opravila, vendar navaja urbar tako majhne in razpršene zaselke, da je ostalo sem in tja kakšno ime nepojasnjeno ali pa sporno.

K takim primerom bi rad dodal nekaj pripomb.

DEKANIJA TOLMIN

Villa de Vallarsa je Selišče med Volarjami in Kamnom. Vasica leži ob potoku Volarniku, ki ga domačini imenujejo tudi Volarja. Če gredo v Volarnikovo grapo, pravijo, da gredo v Volarjo. Selišče se je moralo tedaj imenovati Volarsko selišče ali pa Volarsko. Že vrstni red v spisku (Vallarsa je navedena med Kamnom in Volarjami) kaže, da gre v tem primeru lahko samo za današnje Selišče in ne za Volarje.

Villa de Časlap je bivša Podorehova kmetija. Urbar navaja Zaslup med Doljami in Zatulminom, zato ga je treba tam tudi iskati. Zaslup je ledinsko ime za senožeti in svet okoli Podoreha, sedaj že opuščene kmetije v Vodilovem pobočju nad Doljami in Zatulminom. Podorehova hiša še stoji. Ime Podoreh je bilo verjetno pozneje prineseno k hiši ali pa pri-